

А.Ф. ПРИМАК

**Пам'яткоохоронна діяльність
М. Ф. Біляшівського у спогадах та
оцінці його сучасників**

У статті на підставі спогадів відомих науковців Ф. Ернста, К. Мощенка, І. Свенціцького досліджується внесок акад. М. Біляшівського у справу збереження історико-культурної спадщини українського народу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Розглядається їх співпраця в галузі становлення музейної та пам'яткоохоронної справи, археологічних досліджень тощо.

Спогади належать до джерел особового походження, в яких закладена інформація соціально-психологічного рівня, що відсутня в інших джерелах. Одним із важливих комплексів документів архівної спадщини є спогади сучасників про М. Біляшівського. Своєю діяльністю в галузі пам'яткоохоронної справи відомий академік привертав до себе увагу як фундатор пам'яткознавчого руху, археолог і мистецтвознавець. Він мав широке коло спілкування, отримав визнання серед фахівців наукових і громадських товариств.

Здебільшого, спогади про М. Біляшівського написані відомими академіками та науковцями після його смерті й уміщені у фахових виданнях, виданнях культурно-освітніх товариств. Різноманітність діяльності й участь М. Біляшівського в різних наукових і громадських товариствах також спричинили появу спогадів його сучасників.

Важливий фактологічний матеріал зберігається у спогадах Ф. Ернста, які охоплюють час співпраці з М. Біляшівським за існування Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР та за радянської влади. Це час частой зміни влади, період, що призвів не лише до збереження, але й до руйнації архітектурних пам'яток. Мемуарні джерела відтворюють життєпис фондоутворювача на тлі тогочасного життя, його участь у справі збереження історико-культурної спадщини українського народу.

Значну джерельну цінність також мають спогади Ф. Ернста про співпрацю з М. Біляшівським на ниві пам'яткоохоронної справи, де йдеться про безпосередню участь ученого в діяльності очолюваного ним Відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва при українському Міністерстві освіти до 1921 р. включно [1, с. 130].

Охарактеризувавши музейних діячів того буремного часу як “пожежну команду”, автор наголосив, що ситуація ускладнювалася зміною влади, від чого потерпали і пам'ятки. З першого дня війни пам'яткоохоронці також були втягнуті у вир лихоліття, серед яких був і М. Біляшівський (про захист пам'яток Буковини, участь у цих заходах Миколи Федотовича йдеться у спогадах Я. Тухенхольда). Йдеться також про пам'яткоохоронні заходи, що проводилися в Києві щодо збереження відомих архітектурних пам'яток під час бойових дій, цю своєрідну битву за їх захист за незначної участі науковців і громадськості, та спішну евакуацію цінних колекцій із музеїв, що була передбачена з метою їх збереження, але не виправдала намірів (вони

заснадали втрат і були розпорощені). Спогади Ф. Ернста ще раз підтверджують цінність згаданих музейних колекцій, адже окремі колекції залишилися лише як документальне свідчення про їх існування. Серед них – збірки старовини В. Кричевського, М. Грушевського, частково – І. Терещенка й інших.

У спогадах Ф. Ернста Микола Федотович постає людиною толерантною: “особенно пылким темпераментом не обладает” [2, ф. 13, од.зб. 47, арк. 47]. Зміна влади не змінювала ставлення М. Біляшівського до збереження пам’яток. Скасування Головного управління мистецтв і передача його повноважень до ВУКОПМІС не відштовхнули вченого від справи, він і надалі продовжував працювати в складі нової пам’яткоохоронної організації. ВУКОПМІС поставив перед собою завдання щодо обліку й збереження (з часом передбачалася й націоналізація) громадських і приватних збірок, утворення губернських і повітових музеїв. Очолоюючи роботу музейної секції, М. Біляшівський підготував окремі рекомендації, які згодом були надруковані.

Продовжував він очолювати і перейменованій у Перший державний міський музей. У цей складний період міжвладдя очолюваний ним заклад проводив значну пам’яткоохоронну діяльність. Один із учасників цих подій В. Модзалевський відтворив це у своїх спогадах наступним чином: процес рятування нагадував роботу пожежної команди: в музеї розривався телефон або прибігав хто-небудь з новою звісткою – зараз же той, хто був у наявності, направлявся з музейними службовцями на місце. Наймалися підводи, на які складалися цінні речі й перевозилися до музею.

Як згадує Ф. Ернст, з ліквідацією ВУКОПМІС у серпні 1919 р. функції охорони пам’яток взяла на себе Українська академія наук, а в 1920 р. Комітет очолив М. Біляшівський із представниками всіх зацікавлених інституцій. Доводилося рятувати багато речей від польських солдатів, що палили архіви, вламувалися до картинної галереї на вул. Терещенківській. Під час відступу з Києва у червні 1920 р. поляки завдали багато шкоди пам’яткам архітектури, зокрема Лаврі, – сталися акти вандалізму.

Спогади Ф. Ернста містять конкретні факти стосовно подій 1915–1921 років в Україні та дієвої участі М. Біляшівського у справі охорони пам’яток культурної спадщини українського народу. Варто відзначити, що в своїх спогадах Ф. Ернст наголошує на особистій участі академіка у справі порятунку культурних цінностей.

Спогади сучасників М. Біляшівського висвітлили події, стосунки між ученим і його оточенням, сприяли всебічному висвітленню його діяльності в окремих галузях, допомогли зрозуміти його позиції, виступили документальним джерелом у студіях із історії української культури кінця XIX – 20-х років XX ст.

Одним із перших учнів М. Біляшівського на ниві музейної справи, який утілював його здобутки, був К. Мощенко [3, с. 21]. Він згадує тісну співпрацю у створенні київських і полтавських музеїв. З часом К. Мощенко став завідувачем етнографічним відділом Полтавського краєзнавчого музею. Завдячуючи цим спогадам є можливість реконструкції життєвого шляху академіка. Спогади К. Мощенка виступають документальним джерелом щодо історії створення музейної справи в Полтаві, до якої було залучено

також М. Біляшівського. Його ідеї щодо створення музеїв ставали в нагоді та були сприйняті українською громадськістю, яка у своєму русі опиралася на наукові здобутки ученого, дуже позитивно.

У спогадах К. Мошенка відтворено розвиток музейної справи в Україні, йдеться про знайомство з М. Біляшівським, яке відбулося під час студювання українського мистецтва й українських музеїв. Їх спільна праця продовжувалася протягом життя ученого.

М. Біляшівський, відчуваючи, що може передати свій досвід, дуже уважно й старанно допомагав молодому Кості Мошенку стати одним із тих фахівців, який може прислужитися музейництву своєю наполегливою працею. Він надавав у користування свої книжки, фотографії, з фотонегативів, які могли знадобитися в подальшому, робив відбитки.

Ці спогади цінні й тим, що в них простежується життя М. Біляшівського на загальному тлі тогочасного життя. Так, увагу молодого дослідника привернув факт, що М. Біляшівський умів “потягти” дуже цікаву, але водночас розкішну річ. Малось на увазі те, що збирач українських старожитностей “добрався до таких сховищ по різних закутках, що, очевидно, його попередникам і на думку не спадало туди заглянути ... Уміння знайти речі й, знайшовши, забрати їх для Музею не є такою простою річчю, й багато музейних фахівців або пропускають речі, або, знайшовши, не вміють підійти до людей, щоб їх одержати. Але М.Т. і те й друге робив артистично” [4, с. 3].

К. Мошенко у своїх спогадах був дуже вдячний за “науку”, називаючи М. Біляшівського “вчителем”, на що вчений скромно відповідав: “Поперед усього – який я Вам вчитель. Де у чому Ви ще мене научите”. Учень згадує свого вчителя як людину лагідну, доброї вдачі, підкреслюючи його вміння спілкуватися з оточуючими, відзначаючи, що той був прекрасним батьком двох дітей і добрим чоловіком своїй дружині, хоча здоров’я підводило його, а матеріальний стан не відповідав вимогам сім’ї, що приводило у розпач.

М. Біляшівський, у свою чергу, просив допомоги у наданні тих чи інших матеріалів під час облаштування виставок. Учений дуже болісно сприйняв відсторонення його від музею, але намагався бути йому корисним і після цього, не зважаючи на душевний і фізичний стан. Як відзначав К. Мошенко, здобутки вченого, його ставлення до людей “заклало вічний пам’ятник йому”.

У різних куточках України багато молодих ентузіастів, натхненні прикладом М. Біляшівського, захопилися колекціонуванням, організацією музейної справи та глибокими науковими дослідженнями українського народного мистецтва. З-поміж інших виділявся своїми дослідженнями історик мистецтва К. Широцький. За порадами та науковими консультаціями молоді вчені часто зверталися до М. Біляшівського. В 1906 р. до нього за порадою та консультацією звертався й молодий археолог Михайло Міллер, який проводив розкопки могильного некрополю на березі р. Міус.

Організація та проведення тогочасних виставок за ініціативи М. Біляшівського зберегли дух кївської громади, яку він намагався прилучити до корисної справи. Створюючи при міському музеї Відділ україн-

ського мистецтва, М. Біляшівський зумів долучити київську аристократію, починаючи з генерал-губернатора, та представників заможної буржуазії. На початку XX ст. **просування кустарного виробництва в Україні не мало успіху**. Тому створення “Кустарної виставки” мало знайти відгук і підтримку як серед київської знаті, так і в Санкт-Петербурзі, де вона на той час була “дуже модною”. Це мало дати поштовх до збирання матеріалів у регіонах України, що на практиці підтвердило задум М. Біляшівського. Унікальні вироби українського мистецтва, що знайшли своє місце в експозиціях виставки, давали поштовх до створення нових виробів.

Належним чином оцінив у своїх спогадах М. Біляшівського як фундатора музейного руху в Україні кінця XIX – 20-х років XX ст. й відомий музеєзнавець, етнограф Іларіон Свенціцький: “розростання Міського музею у Києві, який ведений на протязі 25-ох літ Миколою Біляшівським до розмірів Українського історичного музею з виразним характером музею мистецько-культурного життя України. Викопалини з могил України, Трипілля, Межигір’я, Кирилівської вулиці, Вознесенського спуску, з Княжої гори біля Канева, Десятинної церкви, Золотих воріт доісторичної доби і перших часів християнства – це здебільш після Хвойки велика заслуга покійного Біляшівського”, який “довів до того, що цей музей зібрав більше тисячі українських килимів та безліч шитва. Скла, срібла, посуду, чимало рисунків Шевченка і Врубеля і вже в царських часах був виразно українським національним музеєм по особовому складові своїх працівників, а всеукраїнським по “розмахові збирання” [5, с. 13].

Загалом, наукова, документальна та публіцистична архівна спадщина М. Біляшівського не втратили своєї наукової актуальності, практичного значення й в умовах сьогодення. Вона з повним правом може бути використана у процесі формування культурної політики на сучасному етапі розвитку української держави.

1. *Ерст Ф.* Охорона пам’яток культури, 1919–1920 роки (Вступне слово, публікація і примітки С. Побожія) // Пам’ятки України. – 1993. – № 1–6. – С. 130–136.

2. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів.

3. *Моценко К.В.* З спогадів про М.Ф.Біляшівського // Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки). – К., 1991. – С. 21–24.

4. *Моценко К.* Микола Біляшівський як музейний робітник // Український музей. – Вип. 1. – К., 1927. – С. 3–12.

5. *Свенціцький І.* XXV літ діяльності Національного музею // Двадцятьліття Національного музею у Львові. – Львів, 1931. – С. 13.

***Примак А.Ф.* Памятникоохранительная деятельность Н.Ф. Биляшивского в воспоминаниях и оценке его современников**

В статье на основании воспоминаний известных научных работников Ф. Эрста, К. Моценко, И. Свенцицкого исследуется вклад акад. М. Биляшевского в сохранение историко-культурного наследия украинского народа в конце XIX –

начале XX вв. Рассматривается их сотрудничество в становлении музейного дела и охраны памятников, археологических исследований и т.п.

Prymak A.F. N.F. Bilyashivsky's activity for historical-and-cultural heritage's protect in flashbacks and estimation of his contemporaries

In the article on the basis of flashbacks of the known research workers of F. Ernst, K. Moshchenko, I. Svencickiy is probed payment of academician M. Bilyashivskiy in the maintenance of Ukrainian historical-and-cultural heritage in the end XIXth – at the beginning XXth centuries. There is examining also their collaboration in genesis of Ukrainain museology and in processes of historical-and-cultural heritage's protect, archaeological researches ets.

Н.В. ПІНКЕВИЧ

**Роль І.О.Стемпковського (1789 – 1832)
у справі організації перших музеїв
на Півдні України та створенні
програми охорони археологічних
пам'яток (до 220-річчя з дня народження)**

У статті описано життєвий шлях І.О. Стемпковського, включаючи військову службу та роботу на державних посадах. Особлива увага звертається на його громадську і наукову діяльність. Відзначені найбільш важливі наукові публікації та роль І.О. Стемпковського в організації й відкритті перших музеїв старожитностей Північного Причорномор'я в Одесі та Керчі. Стаття присвячена 220-річчю від дня народження І.О. Стемпковського.

Іван Олексійович Стемпковський, якому в 2009 р. минає 220 років від дня народження, належить до піонерів дослідження стародавньої історії не тільки України, але й Європи. Його коротке майже 40-річне життя наповнене не тільки великими історичними подіями кінця XVIII та початку XIX ст., але й визначними відкриттями в галузі дослідження історії, заснування перших музеїв в Україні, створенні наукової програми охорони історико-культурної спадщини на теренах сучасної України, цивілізованого світу загалом.

Він народився 14 червня 1789 р. в с. Нікольське (за іншими даними у невеликому мастку Рязановці, що належав його батькові) Петровського повіту Саратовської губернії, у сім'ї дрібнопомісного поміщика-дворянина. Відомо, що його прадід мав прізвище Якоб і був польським шляхтичем. Достовірно поки-що не встановлено звідки походила родина Стемпковських, що згодом опинилася в Центральній Росії. То був якраз час, коли польським дворянам, що перейшли на російську службу, імператриця Катерина II надавала землі та селян, територіально – будь-де на величезній території Російської імперії. Але цікаво, що в гербовнику шляхетних родів Польщі, де майже половина походила з українських земель, є родина “Stempowski”